

Γ. Δ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ
ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ
ΤΗΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΕΙΣ ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ κείμενο τῆς ἐργασίας μου αὐτῆς ἀποτελεῖ ὁμιλία μου στὰς Πάτρας ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς Ἑθνικῆς Ἑορτῆς τῆς 25ης Μαρτίου 1950. Διετήρησα ἀναλλοίωτη τὴ μορφή τοῦ προφορικοῦ λόγου καὶ ἀπέφυγα οἰαδήποτε συμπλήρωση ἢ προσθήκη. Ἡ βιβλιογραφία πὸ ἀκολουθεῖ σκοπεύει νὰ ὑποβοηθήσῃ τὸν ἀναγνώστη πὸν θὰ ἤθελε νὰ ἐμβαθύνῃ περισσότερο στὰ προβλήματα πὸν θίγονται.

Θεωρῶ ὑποχρέωσή μου νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὰ «Λαϊκὰ Ἀναγνωστήρια Πατρῶν» γιὰ τὴν ὥραία τους πρωτοβουλία.

Ἀθήναι 15-VIII-1950

Γ. Δ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

A.

Για τον Έλληνικό Λαό η ημέρα της 25ης Μαρτίου αποτελεί ένα μεγάλο και ζωντανό σύμβολο. Συνειδητοποιεί την ιδέα της απελευθέρωσης και συγκριτικοποιεί τον πόθο της αιωνίας δημιουργίας. Σάν ανάμνησις της εθνικής ανεξαρτησίας προβάλλει τὸ γεγονός της αποδεσμεύσεως ἀπὸ ἕνα μακραίωνα ξενικὸ ζυγόν. Σάν ἐπέτειος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου σημαίνει τὸ ξεκίνημα γιὰ μιὰ καινούργια δημιουργία. Κι' οἱ δυὸ αὐτὲς πλευρὲς τοῦ συμβόλου τῆς εθνικῆς μας ἐορτῆς ἀποδίδουν στὴ σύνθεσή τους τὸ νόημα τῆς ἐλευθερίας, πού ὄχι ἀπὸ ἀπλῆ σύμπτωση, καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω, συνιστᾶ πάλι, τὴν κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὴ εθνικὴ ἀξία καὶ ἀρετὴ. Γιατὶ ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι ἔννοια αὐτάρκης. Τουναντίον μάλιστα. Μέσα στὸ νόημά της βρίσκεται ἕνας διπλὸς προσδιορισμός. Ἐλευθερία σημαίνει τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ κάτι πού μᾶς δεσμεύει καὶ ἀκόμα τὴ δύνατότητα ἐπιδιώξεως ἑνὸς σκοποῦ πού μᾶς ἐλκύει. Τὸ ἀρνητικὸ της περιεχόμενον συνάπτεται μὲ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ ἕνα δεσμό, ἐνῶ τὸ θετικὸ της νόημα συνδέεται μὲ τὴν πραγμάτωση ἑνὸς πόθου. Σπάσιμο μιᾶς ἀλυσίδας ἀπὸ τὴ μιὰ, δημιουργικὴ δρᾶσις ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821 μᾶς ἐξασφάλισε τὴν εθνικὴ μας ἀνεξαρτησία. Μᾶς ἀπήλλαξε ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ μας σὲ μιὰ ξένη κυριαρχία καὶ συγχρόνως, μᾶς ἐδημιούργησε τίς προϋποθέσεις γιὰ μιὰ ἐλεύθερη κοινωνικὴ ζωὴ. Ἀπὸ τότε ἤμαστε «ἐλεύθεροι» μέσα στὰ σύνορα μιᾶς ἀνεξαρτήτου Πολιτείας καὶ μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς συντεθειμένης κοινωνίας. Ἀκριβῶς ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι πολιτισμένοι λαοὶ τοῦ κόσμου. Τὶ σημαίνει ὁμως «ἐλεύθεροι»; Ποιὸ εἶναι γενικώτερα τὸ νόημα τῆς ἐλευθερίας καὶ ποιὸ τὸ περιεχόμενό της;

B.

Γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἀπαντήσουμε στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ ξαναθυμηθοῦμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ζῶον πολιτικόν», δηλαδὴ ἕνα ὄν πλασμένο γιὰ νὰ ζῆ μέσα σὲ μιὰ κοινωνία ὁμοίων του. Ἡ κοινωνικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ κάθε εἶδους δραστηριότητα, πού ξεπερνᾶει τὰ στενὰ ὄρια τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν στοι-

μαίνει τότε γι' αυτό την «ἀποδέσμευσή» του, την ἄρση ἢ τὴν κατάργηση τῶν περιορισμῶν. Προσπάθεια καὶ ἀγὼν χρειάζεται γιὰ τὴν ἐπιτυχία γιατί τὸ «πνεῦμα» ἐνὸς λαοῦ καὶ μιᾶς ἐποχῆς ἀμύνεται σταθερὰ ἐναντίον κάθε νεωτερισμοῦ. Τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα θὰ ἐπιτευχθῆ τότε μόνον, ὅταν τὰ λίγα ἄτομα μεταβάλλουν τὴν στάση τῆς ὁλότητος στὰ θέματα ποὺ τοὺς ἐνδιαφέρουν καὶ καταστήσουν τὴ γνώμη τους πεποίθησιν καὶ πίστη καθολικὴ. Ἡ διαδικασία αὐτὴ ποὺ περιγράψαμε δίνει μὲ λίγες γραμμὲς τὴν εἰκόνα τῆς ἀ ρ ν η τ ι κ ῆ ς κ ο ι ν ω ν ι κ ῆ ς ἑ λ ε υ θ ε ρ ί α ς.

Μὲ τὴν ἄρση ὅμως ἢ τὴν ἔλλειψη τοῦ καταναγκασμοῦ σὲ ἕναν ἢ περισσό-τερος τομεῖς, δὲν ὀλοκληρώνεται τὸ νόημα τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας. Τουναντίον μάλιστα ἀπὸ τὴ στιγμή ἐκείνη ἀρχίζει τὸ θετικὸ περιεχόμενό της, ποὺ συνίσταται στὴ δημιουργικὴ δράση γιὰ τὴν ἐπίτευξη ὠρισμένων σκοπῶν. Τὸ ἄτομο καὶ πάλι νομίζει ὅτι ἡ θετικὴ ἐλευθερία συνίσταται στὸ νὰ ἀποφασίξῃ σύμφωνα μὲ τὶς ἐσωτερικὲς του ὑποκινήσεις καὶ μόνον. Ἡ πραγματικότης ὅμως ἀποδεικνύει ὅτι καὶ ἐδῶ ἡ ἀτομικὴ συνεισφορά εἶναι ἀξιόλογη μὲν, ἀλλὰ περιορισμένη καὶ ὅτι ἡ ἐπιδιώξις οἰουδήποτε οἰκονομικοῦ, τεχνικοῦ, πολιτικοῦ, ἠθικοῦ κλπ. σκοποῦ προσδιορίζεται ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα κοινωνικά, πνευματικά κλπ. δεδομένα καὶ ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ ἢ παθητικὴ συμμετοχὴ καὶ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς ὁμάδος. Ἰδίως γιὰ τὶς θετικὲς δημιουργικὲς ἐπιδιώξεις, τὸ ἄτομο καὶ μὲ τὴ μορφή ἀκόμα τῆς μεγαλυτέρας ἡγετικῆς προσωπικότητος, ἔχει ἀπόλυτη ἀνάγκη τοῦ λαοῦ του καὶ τῆς ἐποχῆς του. Οἱ πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς πράξεις ἀποτελοῦν πραγματοποίηση, ἀποκλειστικῶς σχεδόν, ὁμαδικῆς προσπάθειας, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα τῆς ὁμορφιάς ἢ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἀλήθειας ἔχουν κι' αὐτὰ ἀνάγκη καὶ ἄλλων ἀποδεκτῶν γιὰ νὰ γίνουν συνειδητά, καθὼς κι' ἡ πάλῃ γιὰ τὴν ἀγάπη καὶ τὴ δικαιοσύνη, χρειάζεται καὶ τὶς «καρδιές» ποὺ θὰ χτυπήσουν ζωντανὰ γι' αὐτὲς καὶ θὰ τὴν κάνουν δική τους.

Μὲ τὶς σκέψεις αὐτὲς γίνεται φανερό ὅτι μολονότι δὲν παραγνωρίζεται ἡ γόνιμη καὶ δημιουργικὴ συνεργασία τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας καὶ ἐλευθερίας, ἡ κυρία ἀξία ποὺ παίζει ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πνεύματος, εἶναι ἡ ἀρνητικὴ καὶ ἡ θετικὴ κοινωνικὴ ἐλευθερία.

Γ.

Ἡ φιλοσοφικὴ θεώρησις ποὺ προηγήθη, δὲν ἀφίνει νομίζω ἀμφιβολίες, ὅτι συνεπῆς ἀπόρροια τῆς ἐννοίας τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας, εἶναι ὅτι πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀπόλυτος καὶ ἀδέσμευτος. Ἐν τούτοις ὅμως τὸ πόρισμα αὐτὸ παρουσιάζει σοβαρὰς ἀδυναμίες, ποὺ ὀφείλονται στὰ αἰτήματα τῆς Ἡ θ ι κ ῆ ς Σ υ ν ε ι δ ῆ σ ε ω ς καὶ στὰ δεδομένα τῆς Ἱ σ τ ο ρ ι κ ῆ ς Ἐ μ π ε ι ρ ί α ς. Τὰ πρῶτα ἀμφισβητοῦν τὴν ἠθικὴ ὀρθότητα τοῦ πορίσματος, ὅτι καὶ οἱ κατα-

χρήσεις τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας πρέπει νὰ γίνωνται ἀνεκτές, ἐνῶ τὰ δεύτερα ἀποδεικνύουν μὲ πειστικότητα, ὅτι οἱ ἔλεγχοι καὶ οἱ περιορισμοὶ τῆς ἀποτελοῦν τὸ βασικὸ κανόνα πού διέπει κάθε ἀνθρώπινη συμβίωση.

Ἄς δοῦμε λοιπὸν τώρα ποιοὶ εἶναι οἱ φ ρ α γ μ ο ι καὶ ποιά εἶναι τὰ ὄρια πού τίθενται στὴν ἀσκηση τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας.

Τὸ ἠθικὸ αἴτημα τοῦ ἐ λ έ γ χ ο υ τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας βασίζεται στὴ σκέψη, ὅτι ἡ ἀπεριόριστη ἐξάσκησίς τῆς ἐκ μέρους ὄλων, θὰ ὀδηγήσῃ σὲ ἀναπόφευκτες συγκρούσεις πού τελικὰ θὰ δημιουργήσουν ἓνα καθεστῶς ἀνελευθερίας. Αὐτὸ θὰ συμβῆ ἀναγκαίως, δεδομένου ὅτι ἡ κατανομὴ τῆς δυνάμεως —ὕλικῆς καὶ ἠθικῆς— εἶναι ἄνιση στὰ μέλη μιᾶς κοινωνικῆς ὀλότητος, ἐνῶ συγχρόνως ἡ ἀνθρώπινη φύσις, τείνει συνεχῶς σὲ ἐπέκταση τῆς δυναμικῆς ἐπιβολῆς τῆς καὶ σὲ δυναμικὴ κυριαρχία. Ἡ ὑπαρξις, πάλι, καταστάσεων ἐλευθερίας καὶ ἀνελευθερίας οἰασδήποτε μορφῆς, σὲ ἓνα συγκεκριμένο κοινωνικὸ σύνολο, προξενοῦν μὲ τὴ σειρά τους ἔλλειψη ἰσορροπίας καὶ ἀρμονίας καὶ ἀποτελοῦν πηγὴ κοινωνικῶν καὶ ἠθικῶν διαταραχῶν. «Ἡ ἄγαν ἐλευθερία ἔοικεν οὐκ εἰς ἄλλο τι ἢ εἰς ἄγαν δουλείαν μεταβάλλειν καὶ ἰδιώτη καὶ πόλιν» ὅπως ἐπιγραμματικὰ τονίζει ὁ Π λ ά τ ω ν. Τὸ πόρισμα τῶν σκέψεων αὐτῶν συνίσταται στὸ ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἐλευθερία δὲν πρέπει καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνεξέλεγκτος καὶ ἀπεριόριστος. Ἡ ἱστορικὴ μάλιστα πραγματικότης ἔχει ἤδη δημιουργήσει δύο κυρίους τύ π ο υ ς ἐ λ έ γ χ ω ν, πού συγχρόνως θέτουν καὶ τὰ ἐκάστοτε ὄρια τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας. Τοὺς ἐλέγχους αὐτοὺς θὰ μπορούσε νὰ τοὺς χαρακτηρίσῃ κανεὶς σὰν α ὑ τ ο ν ὀ μ ο υ ς καὶ ἔ τ ε ρ ο ν ὀ μ ο υ ς.

Οἱ πρῶτοι πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κο ι ν ω ν ι κ ῆ συμβίωση, εἶναι ἄμεσα δημιουργηματὰ τῆς καὶ συνοδεύονται ἀπὸ κυρώσεις κοινωνικῆς. Οἱ δεῦτεροι πηγάζουν ἔμμεσα ἀπ' αὐτῆ, τίθενται ἀπὸ τὸ Κ ρ ά τ ο ς καὶ προκαλοῦν κυρώσεις νομικῆς.

Οἱ κυριώτεροι ἔλεγχοι τῆς πρώτης μορφῆς, εἶναι ἐκεῖνοι πού τίθενται ἀπὸ τὶς ὑφιστάμενες κοινωνικῆς ἀντιλήψεις καὶ ἰδεολογίες. Συνήθως ἐμφανίζονται σὰν ἔλεγχοι ἐλαστικοὶ καὶ δίχως παγία μορφή. Ἀπὸ τὶς μικρότερες ἐκδηλώσεις τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς, ἕως καὶ τὰ μεγαλύτερα προβλήματα τῆς ἠθικῆς καὶ αἰσθητικῆς ζωῆς, ἔχει δημιουργηθῆ ἓνας ὀλόκληρος κόσμος κοινωνικοῦ δέοντος, πού ἐπιβάλλει κανόνες συμπεριφορᾶς καὶ καθορίζει ἀπαγορεύσεις. Οἱ ἐκφράσεις «δὲν πρέπει», «δὲν εἶναι σωστό», πού χρησιμοποιοῦμε τόσο συχνά, γὰ νὰ ὑποδηλώσουμε ἀπαγορεύσεις καλῆς συμπεριφορᾶς ἢ ἠθικῆς, ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἀπροσώπου κοινωνικῆς δεσμεύσεως. Οὔτε τὸ ποῖος καθορίζει τὸ τί «δὲν πρέπει», οὔτε πῶς τίθεται τὸ γιατί «δὲν εἶναι σωστό», οὔτε τί θὰ ἐπακολουθήσῃ τὴν παράβαση, ἀναφέρεται. Ἡ ἀπρόσωπη «κοινωνία» (ὁ «man» τοῦ M. H e i d e g g e r) θέτει τὸν κανόνα καὶ ἐπιβάλλει τὶς κυρώσεις.

Ἡ θέσις τῶν ἐλέγχων τοῦ τύπου αὐτοῦ γίνεται μὲ τὴ δημιουργία κ ο ι ν ῆ ς γ ν ὼ μ η ς καὶ δ η μ ο σ ί ο υ α ἰ σ θ ῆ μ α τ ο ς. Ἡ κοινὴ γνώμη βασίζεται

συνήθως, σε πραγματικά γεγονότα, σε κάποια λογική ανάλυση και σε μιὰ σχετική σκέψη. Τὸ δημόσιο αἶσθημα, ἐξ ἀντιθέτου, δημιουργεῖται ἀπὸ συναισθηματικὲς καταστάσεις, ἀπὸ συγκινήσεις, προκαταλήψεις και προσωπικὰ ἐλατήρια. Στὴν πρώτη περίπτωση μιὰ δέσμευσις μπορεῖ νὰ τεθῆ ἢ μιὰ ὑπάρχουσα νὰ συμπληρωθῆ χωρὶς νὰ ὑπάρχη κίνδυνος καταγρήσεως εἰς βᾶρος τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας, γιατί ἡ διαδικασία τῆς διαμορφώσεως τῆς κοινῆς γνώμης εἶναι βραδεῖα και ἐπὶ πλέον στὸ σχηματισμὸ της μπορεῖ νὰ συμμετάσχη ἐνεργῶς και ἡ ἐπιστήμη, ὁ μόνος κοινωνικὸς παράγων πού δύναται νὰ ἐγγυηθῆ τὸ δρόμο πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια. Στὴν περίπτωση τοῦ δημοσίου αἰσθήματος οἱ κίνδυνοι παρουσιάζονται μεγαλύτεροι. Ἡ ἐκκλησις γίνεται σὲ δυνάμεις ἐξωλογικὲς και τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἀποκλείεται νὰ μὴν εἶναι διόλου φωτισμένο. Ἄν μάλιστα σημειωθῆ, ὅτι γιὰ τὴν «παραγωγή» δημοσίου αἰσθήματος συντρέχουν πολλὲς φορές οἱ ὅροι πού προκαλοῦν τὰ φαινόμενα τῆς ψυχολογίας τῶν ὄχλων, τότε οἱ δυνατότητες δημιουργίας πειστικῶν κοινωνικῶν καταστάσεων αὐξάνουν σὲ ἐπικίνδυνο βαθμὸ.

Ἄπὸ τοὺς ἐλέγχους τῆς δευτέρας μορφῆς ἀναφέρω ἐκείνους πού τίθενται μὲ κανόνες δικαίου. Συνιστοῦν τοὺς κρατικοὺς ἐλέγχους τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας, στὴν πειὸ πλατεῖα σημασία τοῦ ὅρου. Προέρχονται ἀπὸ τὸ Κράτος ἢ τουλάχιστον κατ' ἐξουσιοδότησή του ἢ κατ' ἀνοχή του, και ἔχουν τὸ γνώρισμα ὅτι ἀμέσως ἢ ἐμμέσως συνδέονται μὲ τὴν ἀνωτάτη Πολιτικὴ Ἐξουσία. Εἶναι «κυριαρχικῶς» τύπου, δηλαδή ἔχουν συνήθως ἐξαναγκαστικὸ περιεχόμενο και ἡ παράβασίς των συνεπάγεται ὑλικὲς ἢ προσωπικὲς κυρώσεις. Παίρνουν ἐπίσης τυπικὴ μορφή, και οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς, στηρίζονται σὲ γραπτὰ κείμενα νόμων. Οἱ πλέον ἐδιαφέροντες γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας ἔλεγχοι, εἶναι ἐκεῖνοι πού τίθενται ἀπὸ κρατικὲς ὀργανώσεις πού στηρίζονται σὲ ὑπάρχοντες κοινωνικοὺς θεσμοὺς ὅπως π. χ. ἡ ἐκκλησία, ἡ αὐτοδιοίκησις, ὁ γάμος, κλπ.

Δημιουργοῦν τίς βάσεις τῆς κοινωνικῆς ὁμοιομορφίας, παγιώνουν «τύπους» κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς και ρυθμίζουν μὲ τὴ θέληση τοῦ «ἀμεταβλήτου» και τοῦ αἰωνίου», τίς πράξεις μιᾶς κοινωνικῆς ομάδος, ἐνὸς λαοῦ.

Οἱ κρατικοὶ ἔλεγχοι, πού γιὰ τοὺς μὴ εἰδικούς, ταυτίζονται κατὰ κανόνα, μὲ τὴν ἐννοια τῶν ἐλέγχων τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας μεταβάλλονται κατ' ἀρχὴν ἢ σύμφωνα μὲ προϋπάρχουσα νομικὴ διαδικασία (π. χ. θέσις Συντάγματος, Νόμων, κλπ. κανόνων δικαίου) ἢ μὲ ἐξωνομικὰ γεγονότα (π. χ. ἐπαναστάσεις, πραξικοπήματα κλπ.), ἀλλὰ πάντα χωρὶς νὰ θίγεται καταφανῶς τὸ αἶτημα τῆς ἀσφαλείας τοῦ δικαίου, τῆς σταθερότητος τῶν συναλλαγῶν και τῆς καλῆς πίστεως, μὲ τὰ ὅποια και συνδέονται στενώτατα.

Δ.

Ἡ θεωρητικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἐννοίας τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ δογματικὴ ἔρευνα τῶν ἐλέγχων τῆς, νομίζω, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ συμπληρωθῆ γιὰ νὰ ὀλοκληρωθῆ ἡ εἰκόνα καὶ μὲ μιὰ μικρὴ ἱστορικὴ μελέτη τῶν κυριωτέρων ἐμφανίσεων τῆς, καθὼς καὶ μὲ μιὰ σύντομη ἀνάλουσή τῆς σημερινοῦς πραγματικότητος.

Στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα—ιδίως κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους—δὲν ὑπῆρχε ἡ διάκρισις μεταξὺ κοινωνίας καὶ Πολιτείας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ᾤδηγοῦσε στὴν ταύτισιν τῶν σφαιρῶν τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς κρατικῆς δραστηριότητος. Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ πόλις, ἀπετέλει ἐν τ' αὐτῷ τὸ Κράτος καὶ τὴν Κοινωνία καὶ ἡ ἐνταξις τῶν πολιτῶν σ' αὐτὴν, ἦταν ὀργανικὴ, ὅπως ἡ ἐνταξις τοῦ μέλους στὴν ὁλότητα. Τὸ ἄτομο, ὡς ἐννοία ἦταν τελειῶς ἄγνωστο καὶ συνεπῶς ἀνύπαρκτη κάθε ἰδιαίτερη «ἀτομικὴ» σφαῖρα ἐλευθέρας ἐνεργείας τοῦ θὰ μπορούσε τυχόν νὰ ἀντιταχθῆ στὴν πόλιν (Κράτος—κοινωνία). Ἡ κοινωνικὴ ἐλευθερία, ἀποτελοῦσε τὸ μόνον εἶδος συνειδητῆς ἐλευθερίας καὶ εἶχε τὸ νόημα, ὅπως περιγράφεται χαρακτηριστικὰ στὸν «Ἐπιτάφειον» τοῦ Περικλέους, ἀφ' ἑνὸς νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν πόλιν ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐχθροὺς τῆς καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ τῆς δώσῃ τὴ δυνατότητα νὰ ἀναπτυχθῆ στὸ ἐσωτερικὸ ὅσο καλύτερα μπορούσε. Ἡ τελευταία αὐτὴ πάλι μορφή τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας, παίρνει γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας διπλὸ νόημα. Πρῶτα πρῶτα τοὺς ἐξασφαλίζει τὴν ἀστικὴν τοὺς ἐλευθερία, δηλαδὴ τὴν ἐλευθερία τοῦ «προσώπου» τους. Μὲ ἄλλα λόγια τοὺς ἀποδεσμεύει ἀπὸ τὸ φόβον τῆς δουλείας, τῆς ὑποταγῆς σὲ ξένους, καὶ συγχρόνως ἀπὸ τὸν κίνδυνον τῆς ὑποδουλώσεως σὲ ἐντοπίους λόγφ ἀστικῶν χρεῶν. Ἐπὶ πλέον τοὺς ἐγγυᾶται καὶ τὴν περιουσιακὴν τοὺς ὑπόστασιν. Τέλος τοὺς παρέχει τὴ δυνατότητα τῆς πολιτικῆς τοὺς ἐλευθερίας, δηλαδὴ τοὺς ἐξασφαλίζει προστασία ἀπὸ κάθε εἶδους ἐσωτερικὴν τυραννίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης δταν περιγράφει στὰ «Πολιτικά» του τὴν ἐλληνικὴν ἐννοίαν τῆς ἐλευθερίας, χαρακτηρίζει ἐπιγραμματικὰ τίς μορφὰς τοῦ ἀναφέραμε πειρὸ πάνω. Ἡ μιὰ συνίσταται εἰς «τὸ ἐν μέρει ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν», ἡ δὲ ἄλλη συγκεντρώνεται εἰς «τὸ ζῆν ὡς βούλεται τις».

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς κοινωνικοὺς ἐλέγχους καὶ τίς ἐγγυήσεις τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας, αὐτοὶ τίθενται ἀπὸ τὸ νόμον. Ἡ πόλις καταβάλλει κάθε προσπάθειαν ὥστε ὁ νόμος νὰ πραγματοποιῆ τὴν καθολικὴν ἰσότηταν τῶν ἀστικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ἡ αἰσονομία πού συμβολίζει τὸ ἰδανικὸ αὐτό, θὰ μπορούσε ἴσως νὰ χαρακτηρισθῆ σὰν ἓνα κύριον γνώρισμα τῆς ἐλευθερίας στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα.

Ὁ Στωϊκισμὸς καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἀποτελοῦν τὴν πνευματικὴν γέφυραν πού συνδέει, τὴν ἐννοίαν τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀρχαίου κόσμου, μὲ τίς ἀντιλήψεις τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας τοῦ μεσαιῶνος. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ

κινήματα συνεισέφεραν ἀληθινὰ πολύτιμα στοιχεῖα. Τὸ ἀρνητικὸ περιεχόμενον τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας δὲν ταυτίζεται πιά με ἀποδέσμευση ἀπὸ ἐξωτερικὸ ἐχθρό, ἀλλὰ με ἀπελευθέρωση τοῦ «ἐσωτερικοῦ» μας εἶναι ἀπὸ τὴ δουλεία τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν παθῶν του, ἐνῶ τὸ θετικὸ τῆς ὑπαγορεύει μιὰ ζωὴ «ὁμολογουμένως τῇ φύσει» ἢ σύμφωνη με τὸ θεῖο νόμο. Τὸ σκλαβωμένο πνεῦμα τῆς πόλεως τῆς ἐποχῆς τῶν στωϊκῶν καὶ τῶν ἐπικουρείων, βρίσκει καταφύγιον στὴν ἐλευθερίαν τῆς ψυχῆς. Ἡ «ἀὐτάρκεια», τὸ μεγάλο σύμβολο τοῦ αἰῶνα, σημαίνει ἀφ' ἑνὸς τὴν πλήρη ἀνεξαρτησία καὶ ἱκανοποίηση τοῦ ἐγὼ με τὸν ἑαυτό του (ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ με τὸ σύμπαν) καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν αὐτόβουλη ὑποταγὴ στὸ θεῖο νόμο, στὸν ὁποῖον ἄλλωστε συμμετέχει καὶ ὁ ἄνθρωπος με τὸ «Λόγον» ποῦ ὑπάρχει μέσα του. Ὁ «ἐλεύθερος βίος» συνιστᾷ τὸν ἀκριβώτερον καρπὸ τῆς αὐταρκείας. Ὁ χριστιανισμὸς πάλι τονίζει τὴν ἀνάγκη τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἁμαρτία. «Ἐὰν ὑμεῖς μείνετε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθεῖς μαθηταὶ μου ἐστέ, καὶ γνώσεσθε τὴν ἀληθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς... Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δούλος ἐστὶ τῆς ἁμαρτίας» λέγει ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλία προσφέρει τοὺς θετικούς κανόνες τῆς ζωῆς τοῦ χριστιανοῦ, ποῦ «ἐλευθερωθεῖς» ἀπὸ τὴν ἁμαρτία ζητᾷ νὰ ζῆσῃ μιὰ ζωὴ σύμφωνη με τὴ θέλησιν τοῦ Θεοῦ.

Στὴν προσπάθειά του ὁ ἄνθρωπος νὰ μιμηθῇ τὸν πανελεύθερον Θεό, ἐλευθερώνεται καὶ ὁ ἴδιος. «Dieu seul est parfaitement libre et les esprits crées ne le sont qu'à mesure qu'ils sont au-dessus des passions» (Leibnitz).

Ἡ μεσαιωνικὴ κοινωνικὴ καὶ κρατικὴ διάρθρωσις συνεχίζει τὴν παράδοση τῆς ταυτίσεως Κράτους καὶ Κοινωνίας. Ἡ μόνη σημαντικὴ διαφορὰ, εὑρίσκεται στὸ ὅτι μιὰ πραγματικὴ κρατικὴ ἐξουσία εἶναι ἀνύπαρκτη καὶ συνεπῶς ἡ ἔννοια τῆς κρατικῆς κυριαρχίας καὶ τοῦ δημοσίου δικαίου τελείως ἄγνωστες. Μ' αὐτὲς τίς προϋποθέσεις, ἡ κοινωνικὴ ἐλευθερία ἐμφανίζεται με τὴ μορφή τῶν «προνομίων» τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ομάδων, ἡ κυριώτερα τῶν ὁποίων ἦταν, ὅπως ξέραμε, ἡ Ἐκκλησία. Τὸ μεσαιωνικὸ πρόνομιον—ποῦ εἶχαν χρηματικὴ ἀξία καὶ ἐπωλοῦντο καὶ ἠγοράζοντο κατὰ βούλησιν—ἐπαίρναν τὸ νόημα τῆς δημιουργίας μιᾶς ἐξαιρετικῆς καὶ εὐνοϊκῆς καταστάσεως γιὰ τὰ μέλη μιᾶς «κοινωνικῆς» (νομικῆς) τάξεως (stand). Ἐστηρίζοντο σὲ πράξεις ἰδιωτικοῦ δικαίου—σὲ συμβόλαια—προδρόμους τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου—καὶ ἀπέβλεπαν στὸ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν «ἡσυχίαν» τῆς ζωῆς μιᾶς κοινωνικῆς ομάδος ἀπὸ τίς ἐπεμβάσεις καὶ τίς παρεμβάσεις τῶν μικρῶν καὶ μεγάλων φεουδαρχῶν. Γι' αὐτὸ, ὅπως γράφει σωστὰ ὁ H. Laski, συμφωνῶν στὸ σημεῖο αὐτὸ με τὸν G. de Ruggiero, «δὲν εἶναι ἀνακριβές, νὰ περιγράψωμε τὴν μεσαιωνικὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας, ὡς ἓνα σύστημα σωματειακῶν προνομίων, ποῦ ἔχουν ἀποσπασθῇ ἢ ἀγορασθῇ ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα ἐξουσία, καὶ ποῦ ἀφοροῦν λιγώτερον

τὰ άτομα καθ' ἑαυτὰ καὶ περισσότερο τὰ άτομα σὰν μέλη κάποιας ομάδος στὴν ὁποῖαν τὰ προνόμια ἀνήκουν».

Ἡ Ἐκκλησία ἀνῆκε κι' αὐτὴ στὶς προνομιοῦχες μεσαιωνικὲς ομάδες, ὅπως οἱ ἔμποροι, οἱ βιοτέχναι, οἱ ἐπαγγελματίαι κλπ. Ἡ προσπάθειά της συνίστατο στὸ νὰ ἐξασφαλίση μιὰ προνομιακὴ ἐλευθερία—ἀποδέσμευση ἀπὸ τὶς ἐπιβλάσεις τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας—γιὰ νὰ μπορέσῃ ἀπερίσπαστη, νὰ δημιουργήσῃ αὐτὴ τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς τῶν πιστῶν, σύμφωνα μὲ τὰ χριστιανικὰ ἰδανικά. Ὁ Θεῖος Νόμος καθόριζε γι' αὐτὴ, τόσο τὴν πηγὴ τῆς θετικῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας, ὅσο καὶ τοὺς ἐλέγχους καὶ τοὺς περιορισμούς της. Μέσα στὶς διατάξεις του συνεχέοντο ἐπιταγὲς καὶ ἀπαγορεύσεις, πράξεις καὶ παραλείψεις.

Μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν νεωτέρων χρόνων ἀρχίζει μιὰ βαθμιαία μεταβολή, πού ἀλλάζει ριζικὰ τὴν μεσαιωνικὴ κοινωνικὴ καὶ κρατικὴ εἰκόνα καὶ πού ἐπηρεάζει οὐσιαστικὰ τὸ περιεχόμενο τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας. Γιὰ πρώτη φορά στὴν ἱστορία, δημιουργεῖται τὸ ἐθνικὸ Κράτος, πού διαφοροποιεῖται τελείως ἀπὸ τὴν κοινωνία. Τὸ ἐθνικὸ Κράτος τοῦ ὁποῖου ἐκπρόσωπος εἶναι ὁ ἀπόλυτος μονάρχης, διεκδικεῖ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ ἀποκλειστικὸ δικαίωμα τῆς ἀνωτάτης πολιτικῆς ἐξουσίας, τῆς κυριαρχίας. Ὁ ἀπόλυτος μονάρχης εἶναι κυρίαρχος (legibus solutus) καὶ ἡ ἐξουσία του δὲν περιορίζεται οὔτε ἀπὸ θεῖους, οὔτε ἀπὸ ἀνθρωπίνους νόμους. Ἡ ἐδραίωσις ἐξ ἄλλου καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς κρατικῆς κυριαρχίας, συνοδεύεται μὲ αὐστηροὺς ἐλέγχους καὶ εὐρυτάτους περιορισμούς, πού καθιστοῦν τὸ πεδίο τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας πραγματικὰ ἀνύπαρκτο. Ὀργισκευτικὴ, πνευματικὴ, οἰκονομικὴ, πολιτικὴ καὶ πρῶτον ἀκόμα δραστηριότης εὐρίσκονται, στὴν ἀνεξέλεγκτο διάκριση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Τὸ πᾶν φαίνεται νὰ πνίγεται κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν καταχρήσεων τῆς ἐξουσίας καὶ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη τῆς ἐλπίδος τῆς ἀλλαγῆς.

Ἐν τούτοις, κάτω ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ ἀπολυταρχικοῦ Κράτους, ὑποκαίουν οἱ δυνάμεις πού ὠδήγησαν στὴν ἀνατροπὴ του καὶ πού συγχρόνως ἔθεσαν τὶς βάσεις τῆς συγχρόνου κοινωνίας καὶ Πολιτείας. Οἱ ξεχωριστὲς κοινωνικὲς ομάδες (νομικὲς τάξεις) πού συνιστοῦσαν τὴν κοινωνία τοῦ μεσαίωνα, ὑποχωροῦν σιγὰ σιγὰ μπροστὰ στὴν ἐνωτικὴ ἰδέα τοῦ ἔθνους, πού ἀρχίζει πιά νὰ διαμορφώνεται. Τὰ ἔθνη δὲν ἀνάγονται μόνον σὲ πρωταρχικοὺς παράγοντες τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ἀλλὰ συγχρόνως ὅπως τὸ διεκήρυξε κλασσικὰ ὁ Μανζίνι διεκδικοῦν καὶ τὸ νομικὸ δικαίωμα νὰ ἀποτελέσουν καὶ ἀνεξάρτητες κρατικὲς ἐνότητες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά χάρις στὴν εὐεργετικὴ ἐπίδραση τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ Αἰῶνα τοῦ Φωτισμοῦ, καὶ στὴν δημιουργικὴ ἀναβίωση τῶν ἀρχῶν τοῦ Στωϊκισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀρχίζει νὰ δημιουργεῖται ἡ ἔννοια τοῦ ἀτόμου, σὰν ὑποκειμένου δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων, τελείως διακεκριμένου ἀπὸ τὴν ομάδα καὶ ἀποκλειστικοῦ φορέως τῆς ἐθνικῆς ἰδέας. Τὸ άτομο ἀποτελεῖ τὸ νέο μεγάλο διαμορφωτικὸ παράγοντα τῶν νεωτέρων χρόνων, πού

ἀφοῦ συνειδητοποιήσῃ τὴν ὑπαρξή του, ἀρχίζει νὰ διεκδικῇ δικαιώματα. Σ' αὐτὸ συνετέλεσαν τέσσερα σημαντικὰ γεγονότα. Ἡ διάλυσις τῆς ἐνιαίας republica christiana τοῦ μεσαίωτος, πρῶτα, δὲν προξένησε μόνον τοὺς θρησκευτικούς ἀγῶνες τῶν νεωτέρων χρόνων, ἀλλὰ καὶ ἐθεμελίωσε τὸ αἴτημα τῆς ἀνοχῆς (toleration) καὶ ἄλλων θρησκευτικῶν δογμάτων, ποὺ τελικῶς ὠδήγησε, σὲ ὅτι σήμερα ἀποκαλοῦμε ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἐφεύρεσις τῆς τυπογραφίας, ὕστερα, ποὺ εἶχε ἀπαραίτητη συνέπεια τῆς δυνατότητα τῆς εὐρυτέρας διαδόσεως τῶν ἰδεῶν, κατέληξε βαθμιαίως στὴν σημερινὴ ἐλευθερία τοῦ τύπου. Οἱ ἀνακαλύψεις τῶν ἐξωευρωπαϊκῶν χωρῶν, πάλι, τῶν νεωτέρων χρόνων, ποὺ διηκόλυναν τὴν οικονομικὴ ἐπικοινωνία, καθὼς καὶ τὸ σχηματισμὸ τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ, ἐβοήθησαν τὸ ἄτομο νὰ γίνῃ ἡ κεντρικὴ οἰκονομικὴ μονὰς καὶ ἔθεσαν τίς προϋποθέσεις τῆς ἀστικῆς καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας. Τέλος ἡ κεντρικὴ ἀπόλυτος ἐξουσία τοῦ μονάρχου μὲ τοὺς περιορισμούς καὶ τίς καταχρήσεις της, ἀφ' ἑνὸς μὲν συνηργάσθη ἀρνητικὰ στὸ σχηματισμὸ μιᾶς γενικῆς θεωρητικῆς ἀντιλήψεως γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐδημιούργησε τὴν συνείδηση τῆς πιέσεως, ποὺ ἔφεραν ἀργότερα στὴν ἔννοια τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

E.

Μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ φαίνεται σὰν φυσικὴ καὶ ἀβίαστη συνέπεια ἡ Ἀμερικανικὴ Ἐπανάστασις τοῦ 1776 καὶ ἡ Γαλλικὴ τοῦ 1789, ποὺ ἀνέτρεψαν τὸ ἀπολυταρχικὸ Κράτος καὶ τοὺς ἐλέγχους του καὶ διεκλήρυσαν τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν, σὰν τίς κύριες ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας τοῦ 19ου αἰῶνα.

Ἡ ἀρχὴ τῶν ἐθνικοτήτων, ὅπως τὴ διεμόρφωσε ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ πρακτικὴ τοῦ αἰῶνα, εἰκονίζει τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν σὰν ἀποδέσμευση ἀπὸ ξένο κρατικὸ ζυγὸ, ἐνῶ ἡ διδασκαλία καὶ ἡ πράξις τῶν ἀτομικῶν δικαιώματων διαρθρώνει τὸ θετικὸ περιεχόμενον τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας. Τὶ σημαίνουν ἀραγε ἀτομικὰ δικαιώματα γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα;

Σύμφωνα μὲ τὴν πολιτικὴν φιλοσοφίαν τοῦ φωτισμοῦ καὶ τοῦ 18ου αἰῶνα, ὅπως ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τοὺς Locke, Montesquieu καὶ Rousseau τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα ἐθεωροῦντο ὑποκειμενικὰ δικαιώματα δημοσίου δικαίου, παρέχοντα στὸ ἄτομο σχεδὸν ἀπόλυτη ἐξουσία ἐλευθερίας δράσεως. Τὸ περιεχόμενον τους ἦταν ἀρνητικόν, δηλ. συνίστατο στὴν ὑποχρέωση τοῦ Κράτους νὰ ἀπέχη ἀπὸ ὠρισμέναις πράξεις καὶ νὰ ἀφήνῃ «ἀνέπαφο» στὸν καθέναν μιὰ σφαῖραν ἐλευθερίας ἀτομικῆς ἐνεργείας. Ὡς κύρια ἀτομικὰ δικαιώματα ἐθεωροῦντο, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, μὲ κύριες ἐκδηλώσεις τους τὸ ἀπόλυτον δικαίωμα τοῦ συμβάλλεσθαι

και τῆς χρήσεως και καταχρήσεως τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας. Τὰ δύο κλασσικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς ἢ «Διακήρυξις περὶ Ἀνεξαρτησίας τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν» τῆς 4ης Ἰουλίου 1776 και ἡ γαλλικὴ «Διακήρυξις τῶν Δικαιωμάτων» τῆς 26ης Αὐγούστου 1789, ἀποτελοῦν τὰ θε- τοῦ Ἀνθρώπου και τοῦ Πολίτου» τῆς 26ης Αὐγούστου 1789, ἀποτελοῦν τὰ θε- μελιώδη κείμενα ποὺ ἐχρησίμευσαν γιὰ πρότυπα, σ' ὅλους τοὺς καταλόγους τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν τῶν Συνταγμάτων τοῦ 19ου και τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

Ἡ πρώτη διακηρύσσει θαρραλέα: «θεωροῦμεν ὡς ἀναμφισβητήτους και αὐταποδείκτους τὰς ἐξῆς ἀληθείας: Οἱ ἄνθρωποι εἶναι πάντες ἴσοι· ἐπρωϊ- σθησαν ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ δι' ἀναφαιρέτων δικαιωμάτων· μεταξὺ τῶν δι- καιωμάτων τούτων πρωτίστην θέσιν κατέχουν ἡ ζωὴ, ἡ ἐλευθερία και ἡ ἀνα- κτήσις τῆς εὐτυχίας». Ἡ δευτέρα συμπληρώνει και τονίζει: «οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται και παραμένουν ἴσοι ὡς πρὸς τὰ δικαιώματα (ἄρθρ. 1). Ὁ σκοπὸς πάσης πολιτικῆς κοινωνίας εἶναι ἡ διατήρησις τῶν φυσικῶν και ἀπαραγρά- πτων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὅποια εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἡ ιδιοκτησία, ἡ ἀσφάλεια και ἡ ἀντίστασις εἰς τὴν τυραννίαν (ἄρθρ. 2). Ἡ ἐλευθερία συνί- σταται εἰς τὸ νὰ πράττη ἕκαστος πᾶν ὅτι δὲν βλάπτει τοὺς ἄλλους (ἄρθρ. 4)... Ἡ κοινωνία εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἐξασφαλίζεται ἡ ἐγγύησις τῶν δικαιωμάτων... δὲν ἔχει Σύνταγμα (ἄρθρ. 16)».

Ὅλα τὰ ἑλληνικὰ πολιτεύματα τοῦ τύπου τῆς ἀτομικῆς φιλελευθέρας δημοκρατίας, ἀπὸ τὸν Πολιτικὸ Νόμο τῆς Ἐπιδαύρου τοῦ 1822, ἕως τὸ ἰσχύον Συνταγματικὸ μας Κείμενο τοῦ 1864/1911, περιλαμβάνουν και ἐξασφαλίζουν τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα. Ἐτσι τὸ Σύνταγμά μας στὸ δευτέρῳ του κεφάλαιῳ «περὶ τοῦ δημοσίου δικαίου τῶν Ἑλλήνων», κατοχυρώνει τίς ἐξῆς ἀτομικὲς ἐλευθερίες: τὴν ἰσότητά ἐνώπιον τοῦ νόμου (ἄρθρ. 3), τὴν προσωπικὴν ἐλευθερία (ἄρθρ. 4—8 και 13), τὸ δικαίωμα τοῦ ἀναφέρεσθαι (ἄρθρ. 9), τὸ δικαίωμα τοῦ συνέρ- χεσθαι και τοῦ συνεταίριζεσθαι (ἄρθρ. 10 και 11), τὸ ἀπαραβίαστο τῆς κατοι- κίας (ἄρθρ. 12), τὴν ἐλευθερία τοῦ τύπου (ἄρθρ. 14), τὸ δικαίωμα τῆς ιδιο- κτησίας (ἄρθρ. 17), και τὸ ἀπόρητον τῶν ἐπιστολῶν (ἄρθρ. 20).

Τὸ βαθύτερο νόημα τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων τοῦ 19ου αἰῶνα συνίσταται στὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἐλευθερία ἀνα- λύεται σὲ ἓνα ἄθροισμα ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν, ποὺ ἔχουν ὡς κύριον σκοπὸ τὴν ἀποδέσμευσιν τοῦ ἀτόμου ἀπὸ μιᾶ ἐξουσία ἐξω- και πάνω ἀπ' αὐτό. Πρόκειται γιὰ ἓναν ἀγῶνα ἀπελευθερώσεως τοῦ «προ- σώπου» καθ' ἑαυτὸ και ὄχι τῆς ομάδος ἢ τῆς τάξεως στὴν ὁποίαν ἀνήκει. Ἡ κατάργησις τῶν δεσμεύσεων παίρνει μιᾶ τριπλὴ σημασία: ἐξαφάνισις τῶν προ- νομιῶν και δημιουργία ἴσων ὄρων γιὰ ὅλους. Ἐλλειψις περιορισμῶν γιὰ οἰα- δήποτε ἀτομικὴ δραστηριότητα και προσπάθεια τῆς ἀρμονικῆς ἰσορροποιή- σεως τῆς προσωπικότητος». Εἶδαμε παραπάνω τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἀτομικιστικὴ αὐτὴ θεώρησις τῆς ἐλευθερίας δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγμα- τικότητα και ποιά εἶναι ἡ ἀκριβὴς τοποθέτησις τοῦ ἀτόμου μέσα στὴν κοι-

νωνική ολότητα. Ἐκεῖνο πού μένει νά σημειωθῆ ἐδῶ, εἶναι ἡ μορφή τῶν ἐλέγχων πού ἐτίθεντο στίς ἐλευθερίες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ νόμος ἀποτελεῖ τῆ μοναδική δυνατότητα παρεμβάσεως στίς ἀτομικές σφαῖρες δράσεως, ἐνῶ συγχρόνως προέρχεται ἀπό τὴν ἐλεύθερη θέληση τῶν ἀτόμων. Ὡς νόμος θεωρεῖτο κάθε παρέμβασις στὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία καὶ ἰδιοκτησία. Τὸν ἀντιλαμβάνοντο ἐπίσης σὰν τὴν *expression de la volonté général*, τὴν ἐκδήλωση τῆς γενικῆς θελήσεως, πού ἔπαιρνε σάρκα καὶ ὄστᾶ μέσα στὰ Ἀντιπροσωπευτικὰ Σώματα πού ἐξελέγοντο ἀπὸ τοὺς ἐλευθέρους πολίτες. Οἱ Βουλές κατ' ἀποκλειστικὴν ἀρμοδιότητα — ὅπως ὑπεστήριζετο ἀπὸ τὴν κρατοῦσα θεωρία τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν— ἦσαν τὰ ὄργανα τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας καὶ ἡ δημοσιότης τῶν συνεδριάσεων των, ὅπως καὶ ἡ ἐλευθερία τῶν συζητήσεων των, ἀποτελοῦσαν ἐπὶ πλέον σοβαρώτατες ἐγγυήσεις, ὅτι ὁ νόμος θὰ ἦταν καὶ ἀπόρροια τοῦ «φωτισμένου» λόγου (*raison*). Μὲ τὴν ἀντίληψη πάλι, τοῦ Κράτους σὰν τοῦ «νυκτοφύλακος κυνός» τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας καὶ μὲ τὴν ἀπλότητα τῆς οικονομικῆς ζωῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα, ἡ νομοθετικὴ ρύθμισις εἶχε χαρακτῆρα μιᾶς ἐξαιρετικῆς πράξεως πού ἔτεινε, κάπως νά περιορίσῃ γιὰ τὸ γενικὸ καλὸ τὴν ἀπόλυτη χρῆση καὶ κατάχρηση τῶν δικαιωμάτων τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Οἱ προϋποθέσεις αὐτὲς ἔθεταν τὰ πλαίσια τοῦ κεντρικοῦ ἰδανικοῦ τῆς ἐποχῆς, δηλαδὴ τῆς Κυβερνήσεως ἀπὸ τοὺς νόμους καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, (*Government of laws not of men*) καὶ ἐθεμελίωσαν τὴ γενικὴ πεποίθησι, ὅτι «*la liberté à ne dépendre que des lois*» (Voltaire).

Ἡ ἰσότης ἐνώπιον τοῦ νόμου, πού ἐξησφαλιζέτο μὲ τὴν γενικότητα τῆς μορφῆς του καὶ τὸ ἀφηρημένο τῆς ἐμφανίσεώς του, παρεῖχε, θεωρητικῶς τουλάχιστον, σὲ ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας ἴσες εὐκαιρίες καὶ ἴσες δυνατότητες προσωπικῆς ἐξελιξέως, προόδου καὶ ἐπιτυχίας. Γιὰ τὴν ἰδεολογία τῶν ἀνθρώπων τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, πού ἐθεμελίωσαν τὴν παραπάνω ἀντίληψη τοῦ νόμου, παραμένει ἀδιάφορο καὶ δίχως σημασία τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἰσότης ἀπέναντι στὸ νόμο — πού τὴν ἐνόμιζαν κι' αὐτὴ σὰν μιὰ ἐλευθερία— ἐκφράζει ἓνα ἀπλὸ πλᾶσμα, ὅταν καλύπτει ἄνισες κοινωνικὲς καὶ οικονομικὲς καταστάσεις, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ὅτι μπορεῖ νά θεωρηθῆ, ὅτι ὀδηγεῖ σὲ ἄρνηση τῆς ἀπόλυτου ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ἡ θέσις γιὰ ὅλους αὐστηρῶν, ἴσων, τυπικῶν νομικῶν φρυγμῶν. Ἡ θεωρητικὴ διαφωνία δυὸ μεγάλων θεωρητικῶν τῆς ἐλευθερίας τοῦ *de Tocqueville* καὶ τοῦ Λόρδου *Acton* συνοψίζει τὰ μεγάλα ἐρωτηματικὰ πού ἐδημιούργησαν τὶς προϋποθέσεις τῆς μελλοντικῆς ἐξελιξέως τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν. Ὁ πρῶτος ὑπεστήριξε, ὅτι ἐφόσον ὑφίσταται κοινωνικὴ ἀνισότης δὲν εἶναι δυνατόν νά ὑπάρξῃ ἀληθινὴ ἐλευθερία. Ἡ πολιτικὴ δημοκρατία αἶρει τὶς ἀνισότητες καὶ προπαρασκευάζει τὴν κοινωνικὴ δημοκρατία. Ὁ δεῦτερος πάλι ἐδέχετο ὅτι ἐλευθερία καὶ ἰσότης ἀποτελοῦν δυὸ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες ἔννοιες. Ἡ ἐλευθερία συνιστᾶ ἓνα «ἐγωϊ-

στικῶν) καὶ αὐταρχικὸ ἰδανικόν. Ἐνισχύει τὴν ἀπόλυτην ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητος καὶ τονώνει τὴ διαμόρφωσιν ἀτομικότητος. Ἡ δημοκρατία ποῦ ἐπιδιώκει, μὲ τὴ γενικὴ ἰσοπέδωσιν καὶ τὴν ἐξίσωσιν τῶν ὄρων, τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἰσότητος καταλύει τὴν οὐσίαν τῆς ἐλευθερίας.

Οἱ κοινωνικὲς συνθήκες, καθὼς διεμορφώθησαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἰδίως μετὰ τὸ 1870, ὑπεβοήθησαν σημαντικὰ τὴ μεταβολὴν τῆς ἐννοίας τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας καὶ παρεσκεύασαν τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων. Οὐσιαστικὴ ἐπίσης ἀλλαγὴ ἐπέρχεται καὶ στὶς ἀντιλήψεις γιὰ τὸ Κράτος. Ὁ νυκτοφύλαξ κύων τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, μεταβάλλεται σὲ τιμωρὸ τῶν καταχρήσεώς της καὶ σὲ δημιουργὸν συνθηκῶν μιᾶς οὐσιαστικωτέρας ἀναπτύξεώς της. Ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ, ὁ ἐλεγχὸς ὄρων ἐργασίας, ἡ βελτίωσις τῶν συνθηκῶν διαβιώσεως, οἱ κυρώσεις κατὰ τῆς αἰσχροκερδείας, ἡ γενίκευσις τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἡ ὑποβοήθησις τῆς πνευματικῆς ἐπικοινωνίας, προσφέρουν μερικὰ ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα τῆς προσπαθείας τοῦ δημοκρατικοῦ Κράτους νὰ ἐξισώσῃ τίς προϋποθέσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ κοινωνικὴ διάρθρωσις παίρνει ἐξ ἄλλου μιὰ καινούργια μορφή. Τὸ ἄτομον ὑποχωρεῖ μπροστὰ στὴν ὁμάδα καὶ ὁ ἀτομισμὸς παραχωρεῖ τὴ θέσιν του σὲ κινήματα ὁμαδικά, π. γ. τάξεων καὶ ἰδεολογιῶν. Οἱ κοινωνικὲς ὁμάδες δὲν ζητοῦν πιά ἀποδέσμευσιν ἀπὸ τὴν κρατικὴν ἐξουσίαν—ὅπως στὶς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνα ἀλλὰ «διαφυγὴν» ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας. Ἡ σημασία τῆς πολιτικῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας μειώνεται, ἐνὼ ἐνισχύεται τὸ ἰδεῶδες τῆς οἰκονομικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ἰσότητος. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅλης αὐτῆς τῆς μεταβολῆς φαίνεται ὀλοκάθαρα στὴν ἐννοίαν τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων. Οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίαι παύουν πιά νὰ θεωροῦνται ὡς ὑποκειμενικὰ δικαιώματα τοῦ προσώπου καὶ ἀνάγονται σὲ δικαιώματα τῆς ὁμάδος στὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ τὸ ἄτομον. Δὲν εἶναι πλέον νοητὰ μόνον ἀτομικὰ δικαιώματα τοῦ προσώπου, ἀλλὰ συνυπάρχουν καὶ κοινωνικὲς ὑποχρεώσεις γιὰ τὸ ἄτομον. Τὸ Κράτος τέλος δὲν ὑποχρεοῦται ἀπλῶς νὰ ἀπέχη ἀπὸ ὀρισμένους ἐνέργειαι, ἀλλὰ καὶ νὰ προσφέρῃ θετικὰς ὑπηρεσίας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων αὐξάνει, τὰ προστατευόμενα «ἀγαθὰ» πολλαπλασιάζονται καὶ γίνονται σαφεῖς οἱ κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἀποχρώσεις των. Ἡ ἐξέλιξις ἀποκορυφώνεται καὶ ἀποκρυσταλλώνεται στὰ Συντάγματα ποῦ ἐπηκολούθησαν τὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμον καὶ τῶν ὁποίων ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα παρέχουν τὸ Γερμανικὸν τῆς Βαϊμάρης τοῦ 1919 καὶ τὸ Τσεχοσλοβακικὸν τοῦ 1920, πρὸς τὰ ὅποια ἔπειτα νὰ προσανατολισθῇ καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Σύνταγμα τῆς 3ης Ἰουνίου 1927. Ἔτσι π. γ. ἡ ἰδιοκτησία δέχεται σημαντικοὺς περιορισμοὺς καὶ ἀρχίζει νὰ θεωρεῖται σὰν κοινωνικὴ ὑποχρέωσις καὶ λειτουργία. Ὁ γάμος καὶ ἡ οἰκογένεια ἀποκτοῦν ἤδη συνταγματικὰς ἐγγυήσεις. Τὸ δικαίωμα τῆς ἐργασίας προστατεύεται. Ἡ θέσις τοῦ ἐργαζομένου κατοχυρώνεται. Μὲ δυὸ λόγια τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα τείνουν νὰ ἐμφανισθοῦν σὰν πραγματοποιήσεις τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας.

Οἱ κοινωνικοὶ ἔλεγχοι, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ κρατικοὶ περιορισμοὶ αὐξάνουν. Ἡ κοινωνικὴ διάρθρωσις παρουσιάζει συνεχῶς μεγαλύτερη τάση πρὸς ἐνότητα πού δημιουργεῖ μιὰ στενὴ ἀλληλεξάρτησι καὶ ἀλληλεπίδρασι τῶν διαφόρων κοινωνικῶν πεδίων μεταξύ των. Οἱ σφαῖρες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς—οἰκονομία, πολιτικὴ κλπ. δὲν παρουσιάζονται σὰν αὐτοτελεῖς καὶ ἀνεξάρτητες ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ σὰν τμήματα ἐνὸς γενικωτέρου ὅλου. Οἱ συνθήκες αὐτὲς δημιουργοῦν ὄχι μόνον ἀπείρους ἐλέγχους τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ πολλὰς φορές ὀδηγοῦν σὲ ἐξαρτήσεις καὶ περιορισμοὺς πράγματι πιεστικούς. Ὁ νόμος—πού συνεχίζει νὰ εἶναι ἡ κυρία μορφή τοῦ κρατικοῦ ἐλέγχου—δὲν συνιστᾷ μιὰ ἐξαιρετικὴ ρύθμιση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀλλὰ μόνιμο κανόνα προσδιορίζοντα παγίως τὴν κοινωνικὴ συμπεριφορά. Μὲ τίς διατάξεις του ἐπιζητεῖται ἡ ἰσορροπίσις τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάσεων καὶ ὁ συμβιβασμὸς τῶν ποικίλων κοινωνικῶν ἐπιδιώξεων. Ἡ ἔννοια τοῦ Κράτους δικαίου μὲ τὴν ὁποία ζητεῖται νὰ προσδιορισθῇ καὶ νὰ περιορισθῇ ἡ κρατικὴ ἐξουσία, ἀποτελεῖ φραγμὸν καὶ ἐγγύησιν τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας. Τὸ σχῆμα τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν, πού παραμερίζεται μὲ τὴν τάση τῆς ἐνισχύσεως τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας, ὑποβοηθεῖ τὴν ἐπιδίωξιν τοῦ Κράτους νὰ ἐλέγχῃ ἀποτελεσματικὰ τὴν κοινωνικὴ ἐλευθερία.

ΣΤ'.

Ἡ σύγχρονη μορφή τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας φέρει ζωηρὴν τὴ σφραγίδα τῶν συνεπειῶν τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Τὰ ἐξισωτικά του ἀποτελέσματα στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ εἶναι γενικώτερα γνωστά, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ δημιουργικὴ συνεισφορά του στὴν ἄρση τῶν ταξικῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν διαφορῶν πού κυριαρχοῦσαν στὴν προπολεμικὴ κοινωνία. Οἱ κοινοὶ κίνδυνοι καὶ τὸ ἀβέβαιο μέλλον συνέσφιξε σὲ ὕψιστο βαθμὸν τίς ἐθνικὰς ἐνότητες καὶ μετέβαλε τοὺς μεταπολεμικοὺς λαοὺς σὲ σχεδὸν ὁμοιογενεῖς καὶ συμπαγεῖς ἐθνικὰς, κοινωνικὰς, οἰκονομικὰς, ἠθικὰς, πνευματικὰς καὶ πολιτικὰς μονάδας. Κάθε σύγχρονος δημοκρατικὸς λαὸς παρουσιάζει τὴν ἐκδηλὴν τάση νὰ ἀποτελέσῃ ἓνα σταθερὸ ἐθνικὸν καὶ κοινωνικὸν παράγοντα τῆς διεθνοῦς κοινωνίας, γιὰ νὰ μωρορέσῃ νὰ ἀμυνθῇ καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς κινδύνους οἱ ὁποῖοι τὸν ἐπαπειλοῦν. Ἡ κοινωνικὴ ἐλευθερία συνεπῶς, στὴν ἔννοια τῆς ἀποδεσμεύσεως ἀπὸ κάτι, σημαίνει γιὰ ἀκόμα μιὰ φορὰ τὸν ἀγῶνα τῶν λαῶν, πού ἀνήκουν στὰ Κράτη τοῦ τύπου τῆς δυτικῆς δημοκρατίας νὰ ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τὸ φόβον ἐνὸς νέου πολέμου καὶ μιᾶς ἀφορήτου ξενικῆς ὑποδουλώσεως. Στὴ θετικὴ τῆς πλευρᾶ ἐπίσης τείνει νὰ συνδέσῃ τὰ ἰδανικὰ τῆς ἰσότητος μπροστὰ στὸ νόμον καὶ τῆς κοινωνικῆς ἰσότητος, στὴν ἔννοια τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης πού δικαίως μπορεῖ νὰ κριθῇ, ὅτι πηγάζει κατ' εὐθείαν,

ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ δικαιοσύνη ἀπετέλεσε πάντοτε μιὰ πρωταξία τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Τὸ βαθύτερο νόημα τῆς ἦταν ἡ ἰσότης. Ἐξωτερικὴ ἰσότης ἀφ' ἑνός, δηλαδὴ τήρησις τῆς νομίμου τάξεως μετὰ τὴν χρησιμοποίησιν νομίμων μέσων καὶ ἐσωτερικὴ ἰσότης, ποὺ ἐκφράζει ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριᾶ τὸ ἀριστοτελικὸ «ἴσο γιὰ τὸν ἴσον»—καὶ κατὰ συνέπειαν τὸ «ἄνισο γιὰ τὸν μὴ ἴσον»—καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλῃ τὸ πλατωνικὸ «τὰ ἑαυτοῦ πράττειν», δηλαδὴ τὴ σύμφωνη, ἀνάλογη καὶ πρέπουσα σὲ κάθε προσωπικότητα τάξῃ καὶ «κατάστασιν δράσεως». Τὸ τυπικὸ ὅμως αὐτὸ περιεχόμενον τῆς δικαιοσύνης συμπληρώνεται οὐσιαστικά, μετὰ τὴν συνδρομὴν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος ποὺ τῆς προσδίδει τὸ κοινωνικὸ χαρακτηριστικόν. Ἡ ἑλληνικὴ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης—ἰσότητος παίρνει ἔτσι τὸ νόημα τῆς ἀνθρωπίνης καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης. Συμβολίζει τὴν κατάφασιν τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας καὶ ἀπαιτεῖ θετικὴν ἐργασίαν καὶ συνεισφορὰν γιὰ τὸν ἄνθρωπον, τὸ λαὸν καὶ τὸ ἔθνος. Ἀκόμα μέσα στὸ νόημά της πρέπει νὰ περιληφθῇ καὶ ἡ σύγχρονος ἀντίληψις τῆς ὑπακοῆς τοῦ πολίτου στὸ Κράτος, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ δικαίωμά του νὰ συμμετέχη στὴν πολιτειακὴ ζωὴ σὰν νομοθέτης καὶ νὰ ἐνεργῇ γενικώτερα σὰν ἐκτελεστής γιὰ τὸ Κράτος καὶ γιὰ τὴν ὁλότητα. Οἱ σκέψεις αὐτὲς ποὺ ὀλοκληρώνουν τὸ περιεχόμενον τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης καὶ τὴν παρουσιάζουν στὴν σύνθεσίν της σὰν ἐνότητα πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ προσωπικῆς ἰσότητος τὴν καθιστοῦν ἱκανὴ ὥστε νὰ καταλαμβάνῃ στὴν ἐποχὴ μας τὴ θέση τῆς πρώτης κρατικῆς ἀξίας καὶ νὰ ἀνταποκρίνεται στὸ μεγάλο αἶτημα τῶν λαῶν γιὰ μιὰ ἐθνικὴ, πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ ἀτομικὴ δικαιοσύνη. Οἱ τέσσερες ἐλευθερίες ποὺ διεκήρυξε ὁ ἀείμνηστος Πρόεδρος Roosevelt καὶ ποὺ ἀνταπεκρίνοντο στοὺς πόθους τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὸν φόβον καὶ τὴν ἀνάγκην καὶ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ λόγου καὶ τῆς λατρείας, ποὺ τοῦ εἶχαν στερήσει, ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον χάρτη τῶν μεταπολεμικῶν κοινωνικῶν ἐλευθεριῶν. Ἀκολουθοῦν οἱ διατάξεις περὶ ἐλευθεριῶν τῶν Συνταγμάτων τῆς Γαλλίας τοῦ 1946, τῆς Ἰταλίας τοῦ 1947, τῆς Γερμανίας τοῦ 1949 καὶ τῶν Ἰνδιῶν τοῦ 1950, ἐνῶ γίνεται συγχρόνως μιὰ προσπάθεια ἀπὸ τὸν Ὀργανισμὸν Ἠνωμένων Ἐθνῶν γιὰ τὴν σύνταξιν ἐνός «παγκοσμίου χάρτου ἐλευθεριῶν» ποὺ κατέληξε στὴν «Ὀικουμενικὴ Διακήρυξις τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων» τῆς 10ης Δεκεμβρίου 1948. Ἡ Οἰκουμενικὴ Διακήρυξις, τὴν ὁποίαν προσυπέγραψε καὶ ἡ Ἑλλάς, καὶ ἡ ὁποία ἔχει ἰσχύ κανόνος Συνταγματικοῦ Δικαίου, ἀποτελεῖ τὴν ἐπίσημον ἐκδήλωσιν τῆς συγχρόνου συνειδήσεως στὸ θέμα τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας. Ἡ Διακήρυξις ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα προοίμιον καὶ 37 ἄρθρα καὶ θεωρεῖ ὡς κύριον σκοπὸν τῆς τὴν ἐξασφάλισιν «τῆς ἐλευθερίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εἰρήνης τοῦ κόσμου». Ἐχει πλατύτατον περιεχόμενον ποὺ περιλαμβάνει πολλὰς ἀρχὰς τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, ὅπως τὰ εἶχε διακηρύξει ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις, καὶ πολλοὺς προστατευμένους θεσμούς,

ὅπως τούς ἤθελε ἡ ἐποχὴ τοῦ μεσοπολέμου. Ἀλλὰ πρὸ παντός ἔχει καινούργιο πνεῦμα, πού δίνει στίς παλαιῆς ἀρχές καὶ στίς γνωστὲς ἰδέες ἕνα νέο νόημα καὶ περιεχόμενο. Μιὰ πρόχειρη ἀνάλυσις τῆς παρουσιάσει ὡς ἑξῆς τὴν εἰκόνα τῶν προστατευομένων ἀξιών, ἀγαθῶν καὶ θεσμῶν.

α) Προστασία κοινωνικῶν ἐλευθεριῶν στὴ στενὴ σημασία ὅρου ὅπως π. χ. τοῦ δικαιώματος τῆς ζωῆς, τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐλευθερίας τῆς σκέψεως καὶ τῆς διαδόσεώς της, τῆς ἐλευθερίας τῆς θρησκείας, τῆς ἐλευθερίας τῆς τέχνης, τοῦ δικαιώματος γιὰ ἐκπαίδευση, τοῦ σεβασμοῦ τῆς προσωπικῆς φήμης, τοῦ σεβασμοῦ τῆς τιμῆς κλπ.

β) Προστασία θεσμῶν δημοσίου δικαίου ὅπως π. χ. τῆς δημοκρατίας, τῆς συμμετοχῆς στὴ διοίκηση τοῦ Κράτους, τῆς ἐθνικότητος, τῆς κοινωνικῆς ἀσφάλσεως, τοῦ γάμου.

γ) Προστασία θεσμῶν ἰδιωτικοῦ δικαίου ὅπως π. χ. τῆς ἰσότητος τῶν φύλων, τῆς μητρότητος, τῆς ἐργασίας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος, τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ἐλευθερίας τοῦ συμβάλλεσθαι, τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ κλπ.

δ) Προστασία ἑνὸς ὑπάρχοντος status quo ὅπως π. χ. τῆς διατηρήσεως μιᾶς ἐσωτερικῆς καὶ διεθνῆς νομικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως ὅπου θὰ μπορούν νὰ πραγματοποιιοῦνται οἱ ἐλευθερίες τῆς διακηρύξεως.

Τὰ δύο ἀκροτελεύτεια ἄρθρα τῆς Διακηρύξεως (30 καὶ 31) παρουσιάζουν ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον. Καθορίζουν τὰ καθήκοντα τῶν ἀτόμων ἔναντι τῆς ὀλότητος καὶ θέτουν τούς κανόνες ὅτι ὁ νόμος θὰ θέσῃ περιορισμούς ὥστε νὰ ἐξασφαλισθῇ «ἡ ἀναγνώρισις καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ἐλευθεριῶν τῶν ἄλλων καὶ νὰ ἱκανοποιηθῶν τὰ δίκαια αἰτήματα τῆς ἠθικῆς, τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τοῦ γενικοῦ καλοῦ μιᾶς δημοκρατικῆς κοινωνίας» καὶ ὅτι οἱ διατάξεις τῆς Διακηρύξεως δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐρμηνευθοῦν κατὰ τέτοιον τρόπον, ὥστε τὸ Κράτος, οἱ ὀμάδες ἢ τὰ ἄτομα νὰ τίς χρησιμοποιοῦσιν γιὰ πράξεις ἀντίθετες πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων.

Καὶ τίθεται ἀβίαστα τὸ ἐρώτημα: Τὶ σημαίνει γιὰ τὴν ἐποχὴ μας νόμος καὶ ποιά ἡ λειτουργία του γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν ἐλέγχων καὶ τῶν ἐγγυήσεων τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας καθὼς τὴν προσδιορίσαμε παραπάνω; Ὁ νόμος γιὰ τὸ μεταπολεμικὸ Κράτος, παίρνει τὴ μορφή τῶν γενικῶν καὶ εἰδικῶν κρατικῶν σχεδίων πού ἀφοροῦν τὸ σύνολον ἢ τούς μεγάλους ἢ μικροὺς κλάδους τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Μὲ τὸ νόμο σχέδιο θὰ καθορισθοῦν οἱ σκοποὶ καὶ θὰ ἐπιλεγθοῦν τὰ μέσα γιὰ τὴν πραγματοποίησίν των καὶ ἀκόμη θὰ διαμορφωθῇ ἡ συστηματικὴ καὶ ὀλοκληρωμένη προσπάθεια πού ἀπαιτεῖ ἢ ἀντιμετώπισις καὶ ἡ λύσις τῶν συγχρόνων προβλημάτων. Ὁ βασικὸς νόμος τοῦ Κράτους, τὸ Σύνταγμα, ἀποτελεῖ τὸ πρῶταρχικόν, κύριον καὶ καθολικόν σχέδιο τοῦ Κράτους. Συνιστᾷ τὸ Σχέδιο τῶν Σχεδίων, γιὰτὶ μὲ αὐτὸ τίθενται οἱ προϋποθέσεις γιὰ

δλα τὰ ἄλλα σχέδια. Μέσα στὸ Σύνταγμα θὰ ἐνταχθοῦν οἱ ἔλεγχοι καὶ τὰ ὅρια τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας καὶ μ' αὐτὸ θὰ καθορισθῇ ἡ δημιουργὸς ἐλεύθερη συμμετοχὴ τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας στὴν σύγχρονη πειθαρχημένη καὶ ὀργανωμένη προσπάθεια τοῦ συνόλου.

Z.

Μὲ τίς σκέψεις αὐτὲς περατώνεται ἡ ἔρευνά μας γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς συγχρόνου ἐννοίας τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας καὶ ταυτοχρόνως συμπληρώνεται καὶ ἡ ἀπάντησις στὰ ἐρωτήματα ποὺ ἐθέσαμε στὴν ἀρχὴ τῆς ὁμιλίας μας. Ἄν ἦταν δυνατόν τώρα νὰ συνοψίσωμε τὰ πορίσματά μας σὲ λίγες ἀπλὲς προτάσεις θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ τὰ διατυπώσωμε ὡς ἐξῆς: Ἡ ἐλευθερία συνιστᾷ πάντοτε ἓνα φαινόμενο δυναμικό. Γιὰ τὴν κατάκτησή της χρειάζεται αἰώνιος ἀγὼν καὶ ἀτελείωτος προσπάθεια. Ἡ διατήρησις τῆς ἀπαιτεῖ ἀγρυπνὴ ἐπιφυλακὴ. Ἡ ἀπόλαυσις τῆς πλουτίζει τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ, ὅταν χρησιμοποιεῖται γιὰ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ὁλοκλήρωση.

Ἐλεύθερος εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ λυτρώνεται ἀπὸ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ δεσμὰ γιὰ νὰ ἀφοσιωθῇ στὴ λατρεία ἀξιών ποὺ ὀδηγοῦν στὴν ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ εὐτυχία τοῦ λαοῦ του καὶ τοῦ ἔθνους του, καὶ ποὺ συντελοῦν ὥστε νὰ γίνῃ καθολικὴ συνείδησις καὶ πράξις ὅτι ὁ μόνος σκοπὸς τῆς ἐλευθερίας εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ποὺ γιὰ νὰ βρῆ καὶ νὰ νοιώσῃ τὴν ἀνθρώπινη ὑπόστασή του πρέπει πάλι νὰ σφυρηλατηθῇ στὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- J. E. ACTON : *The History of Freedom and other Essays*, έκδ. 1907.
- ΙΙ. Δ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ : 'Η διακήρυξις τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων ὑπὸ τῆς Γεν. Συνελεύσεως τοῦ Ο.Η.Ε., 1950.
- A. AULARD—B. MIRKINE—GUETZEVITCH : *Les Déclarations des Droits de l'Homme*, 1929.
- J. BARTHELEMY : *Valeur de la liberté*, 1935.
- J. BARRUN : *Of Human Freedom*, 1939.
- N. BERDYAEV : *Slavery and Freedom*, έκδ. 1944.
- L. L. BERNARD : *Social Control in its Sociological Aspects*, 1939.
- LORD BEVERIDGE : *Full Employment in a Free Society*, 1945.
- FR. BOEHM : *Doppelte Freiheit*, στὸ «Das Reich», 1 Αὐγ. 1940.
- B. BOSANQUET : *The Philosophical Theory of the State*, έκδ. 1920.
- D. W. BROGAN : *The Free State*, 1945.
- W. BROOKE GRAVES : *Readings in Public Opinion*, 1928.
- B. BRUNET : *La Garantie Internationale des Droits de l'homme*, 1947.
- BUREAU INTERNATIONAL DU TRAVAIL : *Constitutional Provisions concerning Social and Economic Policy*, 1944.
- G. BURDEAU : *Manuel de Droit Public—Les Libertés Publiques—Les Droits sociaux*, 1948.
- J. W. BURGESS : *The Reconciliation of Government with Liberty*, 1915.
- J. B. BURY : *A History of Freedom of Thought*, έκδ. 1944.
- M. CAUDEL : *Nos Libertés Politiques*, 1910.
- ΙΙ. L. CHILDS : *An Introduction to Public Opinion*, 1940.
- C. H. COULEY : *Social Process*, 1918.
- H. COX : *Economic Liberty*, 1920.
- B. CROCE : *Of Liberty* στὸ *The Foreign Affairs Reader*, 1947 σελ. 484 ἐπ.
- G. CROWTHER : *Freedom and Control*, στὸ *The Foreign Affairs Reader*, 1947 σελ. 346 ἐπ.
- Γ. Δ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ : *Κρατικά Σχέδια καὶ Ἀτομικὲς Ἐλευθερίες*, 1950.
- LORD DAVIES : *Facing the Future* 1942.
- A. DEMPFF : *Sacrum Imperium*, 1929.
- M. A. ΔΕΝΔΙΑ : *Περὶ Ἐλευθερίας*, 1933.
- ΔΙΑΦΟΡΩΝ : *Freedom*, 1936 έκδ. B.B.C.
- L. W. DOOB : *The Plans of Men*, 1940.
- W. Mc DOUGALL : *An Introduction to Social Psychology*, έκδ. 1945.
- L. DUGUIT : *Souveraineté et Liberté*, 1922.
- A. J. FESTUGIERE : *Liberté et civilisation chez les Grecs*, 1947.
- H. FINER : *The Road to Reaction*, 1950.
- H. FREYER : *Theorie des Objektiven Geistes*, 1934.
- W. FRIEDMANN : *Legal Theory*, 1949.
- E. FROMM : *The Fear of Freedom*, έκδ. 1945.
- T. H. GREEN : *Lectures on the Principles of Political Obligation*. έκδ. 1948.

- E. GRISEBACH : Freiheit und Zucht, 1936.
 GRUNSKY : Freiheit des Geistes, 1936.
 G. GURVITCH : Social Control, στὸ 20th Century Sociology, 1945.
 — : La Déclaration des Droits Sociaux, 1946.
 A. T. HADLEY : The Conflict between Liberty and Equality, 1925.
 J. H. HALLOWELL : The Decline of Liberalism as an Ideology, 1946.
 N. HARTMANN : Ethik, ἐκδ. 1926.
 — : Das Problem des geistigen Seins, 1933.
 F. A. HAYEK : The Road to Serfdom, 1944.
 M. HEIDEGGER : Sein und Zeit, ἐκδ. 1941.
 L. T. HOBHOUSE : Liberalism, ἐκδ. 1945.
 A. HUXLEY : Science, Liberty and Peace, 1946.
 M. JAEGER : Liberty versus Equality, 1943.
 K. JASPERS : Vom Ursprung und Ziel der Geschichte, 1949.
 J. JEWKES : Ordeal by Planning, 1948.
 H. M. KALLEN : Freedom in the Modern World, 1928.
 P. H. LANDIS : Social Control. Social Organisation and Disorganization in Process, 1945.
 R. T. LAPIERE—P. R. FARNSWORTH : Social Psychology, ἐκδ. 1942.
 J. LAPORTE : La conscience de la liberté, 1947.
 H. J. LASKI : Liberty in the Modern State, ἐκδ. 1948.
 — : The Rise of European Liberalism, 1947.
 L. LEFEVRE : Liberty and Restraint, 1931.
 LIBERTE, στὸ A. Lalande, Vocabulaire technique et critique de la Philosophie, ἐκδ. 1947 σελ. 542 ἐπ.
 W. LIPPMANN : Liberty and the News, 1920.
 — : Public Opinion, 1922.
 — : The Good Society, 1944.
 TH. LITT : Individuum und Gemeinschaft, ἐκδ. 1926.
 — : Geschichte und Leben, 1930.
 G. B. LOGAN : Liberty in the Modern World, 1928.
 B. E. LOWE : The Price of Liberty, 1937.
 J. S. MACKENZIE : A Manual of Ethics, ἐκδ. 1948.
 R. M. MACIVER : Great Expressions of Human Rights, 1950.
 H. J. MACKINDER : Democratic Ideals and Realty, 1943.
 B. MALINOWSKI : Freedom and Civilization, 1947.
 K. MANNHEIM : Man and Society, 1946.
 E. D. MARTIN : Liberty, 1930.
 A. MATTHEW : Mixed Essays, 1903.
 C. E. MERRIAM : On the Agenda of Democracy, 1941.
 — : Systematic Politics, 1945.
 J. S. MILL : On Liberty, ἐκδ. W. L. Courtney, 1901.
 E. MIREAUX : Philosophie du Liberalisme. 1950.
 F. C. MONTAGUE : The Limits of Individual Liberty, 1885.
 J. V. MORLEY : On Compromise, 1944.
 R. MUELLER—FREIENFELS : Allgemeine Social-und Kulturpsychologie, 1930.

- C. NIPPERDEY : Die Grundrechte und Grundpflichten der Reichsverfassung, 1929—1930.
- O. N. U : Annuaire des Droits de l'Homme, 1946—1947.
— : La Protection Internationale des Droits de l'Homme, 1948.
- E. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ : 'Ηθική, 1949.
- R. POUND : Social Control through Law, 1942.
- B. RUSSEL : Authority and the Individual, 1949.
- G. RENSI : Autorità e libertà, 1926.
- E. REVES : Manifeste Démocratique, 1944.
- J. M. ROBERTSON : A History of Freethought, 1936.
- FR. RUFFINI : Diritti de libertà, 1926.
- G. de RUGGIERO : Geschichte des Liberalismus in Europa, 1930.
- P. SALZY : Discipline et Liberté, 1943.
- A. Ι. ΣΒΩΛΟΥ : Τὰ Ἀτομικὰ Δικαιώματα εἰς τὰ Συντάγματα 1919-1939, στήν «Ἐφ. Ἑλλ. καὶ Ἀλλ. Νομολογίας», 1943 σελ. 18 ἔπ.
- M. SHERIF : An Outline of Social Philosophy, 1948.
- ED. SPRANGER : Lebensformen, 1930.
- E. von STEIGER : Von der persönlichen Freiheit, 1942.
- A. de TOQUEVILLE : De la Démocratie en Amérique, ἔκδ. 1874.
- K. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ : Γενικαὶ Ἀρχαὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, τεύχ. Ι 1926.
- L. TROTZKY : The Defense of Terrorism, 1921.
- K. Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ : Εἰσαγωγή στήν Ἐπιστήμη τοῦ Δικαίου, τεύχ. Ι 1945.
- F. J. STEPHEN : Liberty, Equality, Fraternity, 1873.
- I. N. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ : Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, 1947.
- FR. STIER—SOMLO : Politische Freiheit insbesondere in der Demokratie, 1926.
- H. TAWNEY : Equality, 1931.
- K. URWIN : A Cencury for Freedom, 1946.
- G. USADEL : Freiheit und Forderung, 1936.
- J. C. WEDGOOD—A. NEVINS : Forever Freedom, 1942.
- E. WESTPHAHLEN—FUERSTENBERG : Das Problem der Grundrechte, 1935.
- L. von WIESE : Das Wesen der politischen Freiheit, 1911.
- J. H. WIGMORE—A. KOCOUREK : Modern Legal Philosophy, 1923.
- M. WALINE : L'individualisme et le droit, 1945.
- WILLENSFREIHEIT : στὸ R. Eisler : Wœrterbuch der philosophischen Begriffe, ἔκδ. 1930 τομ. ΙΙΙ, σελ. 571 ἔπ.
- B. WOOTTON : Freedom under Planning, 1944.
- K. YOUNG : A Handbook of Social Psychology, 1946.
- F. ZWEIG : The Planning of Free Societies, 1942.